

Sygn. akt V CSK 398/17

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 28 marca 2018 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Teresa Bielska-Sobkowicz (przewodniczący)

SSN Anna Owczarek (sprawozdawca)

SSN Agnieszka Piotrowska

Protokolant Barbara Kryszkiewicz

w sprawie z powództwa J. O.

przeciwko V. Ubezpieczeń [...]

I. w W. (poprzednio S.[...] Towarzystwo Ubezpieczeń Spółka Akcyjna w W.)

o zapłatę,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 28 marca 2018 r.,

skargi kasacyjnej powoda od wyroku Sądu Okręgowego w K.

z dnia 24 marca 2017 r., sygn. akt IV Ca .../17,

**uchyla zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę do ponownego
rozpoznania Sądowi Okręgowemu w K., pozostawiając temu
Sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Powód J. O. wniosł o zasądzenie od pozwanego S. Towarzystwo Ubezpieczeniowego S.A. (następnie: V. Towarzystw Ubezpieczeń [...]) kwoty 55.119,08 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 17 kwietnia 2014 r., odpowiadającej różnicy pomiędzy kwotą stanowiącą „część bazową rachunku”, a kwotą stanowiącą „określony procent części bazowej rachunku”, zgodnie z terminologią umowy ubezpieczenia „Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ze składką regularną – M.” łączącej go z pozwanym. Wskazał, że postanowienie umowy w zakresie określającym wysokość świadczenia przysługującego po rozwiązaniu umowy, w szczególności zastrzegającym wyliczanie szeroko pojętej opłaty likwidacyjnej poprzez zatrzymanie większości wpłaconych kwot przez zakład ubezpieczeń, było nieważne, gdyż stanowiło klauzulę niedozwoloną, tożsamą z wpisaną już do Rejestru Klauzul Niedozwolonych, prowadzonego przez Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów.

Wyrokiem z dnia 21 lipca 2016 r. Sąd Rejonowy w B. uwzględnił powództwo zasądzając należność główną z odsetkami ustawowymi od dnia 23 września 2014 r. do dnia 31 grudnia 2015 r. i z dalszymi odsetkami ustawowymi za opóźnienie od dnia 1 stycznia 2016 r. do dnia zapłaty, oddalił powództwo w dalszej części dotyczącej odsetek. Wyrokiem reformatoryjnym z dnia 24 marca 2017 r. Sąd Okręgowy w K. zmienił ten wyrok w części zasądzającej poprzez oddalenie powództwa.

Podstawa faktyczna rozstrzygnięć Sądów obu instancji była zbieżna. Ustalono, że powód zawarł z pozwanym w dniu 4 grudnia 2012 r. umowę „Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ze składką regularną – M.”. W tej dacie powód miał 65 lat, był współnikiem i członkiem Zarządu R. spółki z o.o. Umowa została zawarta na okres 30 lat, roczna składka wynosiła 44.000 zł. Pozwany zobowiązał się do lokowania wpłaconych środków i ich wypłaty zgromadzonych w wypadku dożycia ubezpieczonego do wskazanej „daty dożycia” (tożsamej z datą obowiązywania umowy), jego śmierci albo wcześniejszego rozwiązania umowy. W wypadku rozwiązania umowy ubezpieczenia wypłacana kwota, nazwana „opłatą od całkowitego wykupu polisy”, miała być ustalona wg tabeli jako określony procent części bazowej rachunku, środków pochodzących ze składek wpłaconych w pierwszych siedmiu latach umowy zgromadzonych w wyniku

inwestycji oraz wartość części wolnej rachunku, która pochodzi ze składek wpłacanych po siódmym roku umowy i wartość składek dodatkowych. Umowa została zawarta jako jeden ze środków zabezpieczenia kredytu udzielonego spółce R. przez [...] Bank S.A. W dniu 20 sierpnia 2013 r. powód zawarł z kredytodawcą umowę przelewu wierzytelności z umowy ubezpieczenia na zabezpieczenie roszczeń z umowy kredytu, o czym zawiadomiono zakład ubezpieczeń. Wobec niezapłacenia przez powoda drugiej składki pozwany rozwiązał z dniem 16 kwietnia 2014 r. umowę ubezpieczenia i wypłacił powodowi kwotę 1.124,88 zł, tj. 2% ze zgromadzonej na rachunku kwoty 56.243,96 zł, zatrzymując, z powołaniem na § 23 ust. 5 i 6 OWU raz załącznika nr 1 do OWU, kwotę 55.119,80 zł, stanowiącą różnicę pomiędzy częścią bazową rachunku, a kwotą stanowiącą określony procentem część bazową rachunku, podlegającą wypłacie ubezpieczonemu. Kredytodawca pismem z dnia 1 sierpnia 2014 r. wyraził zgodę na dochodzenie przez cedenta zwrotu pobranej składki - opłaty likwidacyjnej.

Sąd Rejonowy przyjął, że powód był konsumentem, a kwoty tzw. świadczenia wykupu wypłacane w następstwie rozwiązania umowy ubezpieczenia nie były świadczeniami głównymi, stąd dopuszczalna jest ich kontrola w aspekcie abuzywności. Stwierdził, że postanowienia tego kontraktu przewidujące ograniczenie wypłaty środków uzyskanych w wyniku inwestycji do wielkości procentowej określonej w tabeli kształtowały prawa i obowiązki powoda w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, a także rażąco naruszały jego interesy, ponieważ przewidywały zatrzymanie przez towarzystwo ubezpieczeniowe większości zgromadzonej kwoty i przerzucały na niego ryzyko związane z kosztami zawarcia umowy. Były one ponadto niejasne, a sposób wyliczenia należności oderwany od realnych kosztów, które poniósł pozwany. Sąd uznał, że umowa w tej części była z mocy prawa bezskuteczna. Zwrócił uwagę, że podobne postanowienia były przedmiotem negatywnej oceny Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, a w jej następstwie już trzykrotnie wpisane do rejestru klauzul niedozwolonych. Przyjął, że mimo zawarcia umowy cesji wobec zgody cesjonariusza wyrażonej w piśmie z dnia 1 sierpnia 2014 r., powód może dochodzić roszczeń od zakładu ubezpieczeń. Sąd pierwszej instancji zakwalifikował roszczenie jako zwrot nienależnego świadczenia (art. 405 w zw. z art. 410 k.c.).

Sąd Okręgowy dokonał odmiennej oceny prawnej. Ograniczył rozważania do kwestii legitymacji czynnej i stwierdził jej brak po stronie powoda. Stwierdził, że pismo [...] Bank S.A. z dnia 1 sierpnia 2014 r. o treści „wyraża zgodę na dochodzenie przez cedenta zwrotu pobranej składki opłaty likwidacyjnej” nie stanowiło cesji zwrotnej w zakresie wierzytelności objętych wcześniej umową cesji. Odwołując się do dyrektywy przypisania racjonalnego sensu oświadczeniu woli oraz okoliczności jego złożenia uznał, że stanowiło ono zgodę na dochodzenie przez powoda tylko tak oznaczonej wierzytelności we własnym imieniu na cudzy rachunek lub w cudzym imieniu na cudzy rachunek, a nie wolę rozporządzenia na jego rzecz wierzytelnościami objętymi przelewem. Uznał za nieprawdopodobne, aby Bank, mający własną wierzytelność kredytową wobec cedenta, dobrowolnie zrezygnował z dodatkowego zabezpieczenia, jakim były świadczenia z umowy ubezpieczenia na życie. W konsekwencji przyjął, że czynną legitymację do dochodzenia roszczeń z umowy ubezpieczenia na życie zawartej pomiędzy powodem a pozwanym ma jedynie [...] Bank S.A.

Skargę kasacyjną od wyroku Sądu Okręgowego w całości wniósł powód. Wnosząc o jego uchylenie i zmianę poprzez oddalenie apelacji pozwanego, ewentualnie o jego uchylenie i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania zarzucił naruszenie prawa materialnego, tj. art. 65 § 2 k.c. poprzez dokonanie błędnej wykładni § 3 ust. 1 umowy cesji z dnia 20 sierpnia 2013 r., zawartej pomiędzy powodem a [...] Bankiem S.A., w zw. z § 4 ogólnych warunków ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ze składką regularną „M.”, oraz pisma cesjonariusza z dnia 1 sierpnia 2014 r., która skutkowałą przyjęciem braku legitymacji czynnej po stronie powoda, art. 410 § 2 w zw. z art. 385¹ § 1 k.c. poprzez ich niezastosowanie i niedokonanie kontroli incydentalnej spornego wzorca umownego pod kątem jego dopuszczalności w obrocie z konsumentem, a w następstwie bezpodstawną odmowę zasądzenia zwrotu nienależnego świadczenia na rzecz ubezpieczonego.

Sąd Najwyższy zważył:

Uzasadniona jest podstawa kasacyjna w części wskazującej na naruszenie art. 65 k.c. poprzez niedokonanie prawidłowej wykładni umowy ubezpieczenia,

umowy cesji, oświadczenia kredytodawcy z dnia 1 sierpnia 2014 r. z uwzględnieniem dyrektyw interpretacyjnych, obejmujących ukształtowane reguły znaczeniowe i kontekst sytuacyjny ich składania. Wprawdzie ustalenie treści oświadczeń woli należy do ustaleń faktycznych (por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 listopada 1996 r., II UKN 9/96, OSNCP 1997, nr 11, poz. 201), ale ich interpretacja oraz ocena skutków stanowią zagadnienie prawne. Czynności stron określają treść łączących je stosunków prawnych, ich prawa i obowiązki oraz rozporządzenia. Nie mając abstrakcyjnego charakteru, tylko indywidualny charakter, stosownie do woli stron służą realizacji ich interesów. Granice czynności określa jedynie zasada swobody umów (art. 353¹ k.c.). Zakres przedmiotowy wykładni obejmuje zarówno złożenie (istnienie) jak i treść złożonych oświadczeń. Nie może się ona ograniczać do oceny pojedynczych fragmentów oświadczenia, zawartego w jednym z dokumentów, gdyż wymaga dokonania wszechstronnej oceny treści wszystkich składanych oświadczeń, a także okoliczności pozatekstowych, obejmujących zamierzony cel czynności, całokształt wcześniejszych i obecnych zachowań stron w aspekcie łączącego je stosunku prawnego. Interpretacja niedostatecznie uwzględniająca, lub pomijająca takie okoliczności narusza art. 65 k.c. (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1997 r., I CKN 815/97, OSNC 1999, Nr 2, poz. 38). Zgodnie z utrwalonym stanowiskiem judykatury i piśmiennictwa, opowiadającym się za kombinowaną metodą wykładni, prawnie wiążące jest znaczenie oświadczenia ustalone według obiektywnego wzorca wykładni, dostępne dla adresata przy założeniu starannych z jego strony zabiegów interpretacyjnych. Na doniosłość przyjęcia takiego znaczenia wskazuje, zawarty w art. 65 k.c., nakaz tłumaczenia oświadczenia woli tak, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których zostało złożone, zasady współżycia społecznego i ustalone zwyczaje (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 czerwca 2007 r., V CSK 63/07, OSNC 2008, nr 10, poz. 116).

Przypomnieć należy, że pomiędzy czterema podmiotami (stronami obecnego procesu, Bankiem występującym w charakterze kredytodawcy, cesjonariusza oraz składającego kolejne oświadczenie wobec cedenta oraz R. spółką z o.o. jako kredytobiorcą) został ukształtowany - w wyniku zawarcia trzech umów pozostających we wzajemnej relacji, tj. kredytowej, ubezpieczenia o charakterze

mieszanym, przelewu praw z umowy ubezpieczenia - złożony stosunek prawny. Sąd drugiej instancji, przyjmując brak roszczenia po stronie powodowej, poprzestał na treści pisma z dnia 1 sierpnia 2014 r., którym Bank wyraził zgodę na dochodzenie przez powoda „zwrotu pobranej składki opłaty likwidacyjnej”. Zaniechał przy tym wyjaśnienia rzeczywistej treści i woli składającego to jednostronne oświadczenie, mimo oczywistej niejednoznaczności, a nawet sprzeczności wewnętrznej (w braku znaku interpunkcyjnego pomiędzy słowami „składki” a „opłaty”). Przeoczył ponadto, że tak oznaczone świadczenie nie było przedmiotem przelewu. Zgodnie z umową z dnia 20 sierpnia 2013 r. zakres przedmiotowy cesji obejmował prawa do świadczeń z umowy ubezpieczenia oraz prawa do wierzytelności z tytułu odstąpienia od umowy ubezpieczenia (§ 2), a cedent przeniósł na cesjonariusza „prawa do świadczeń z umowy ubezpieczenia, wynikających z umowy ubezpieczenia w tym prawo do wypłaty świadczenia wykupu, prawo do kwoty świadczenia z tytułu dożycia daty dożycia oraz prawo do wierzytelności z tytułu zwrotu należnej kwoty w przypadku złożenia przez cedenta oświadczenia o odstąpieniu od umowy ubezpieczenia” (§ 3). Definicje zawarte w § 1 umowy są niejasne, ale i one nie dotyczą „pobranej składki opłaty likwidacyjnej”.

Sąd zaniechał również odniesienia się do istoty stosunku prawnego łączącego J. O. i [...] Bank S.A. Umowa cesji została zawarta dla zabezpieczenia przyszłych wierzytelności osoby trzeciej i pod warunkiem rozwiązującym (wygaśnięcia wszelkich zobowiązań kredytobiorcy wobec cesjonariusza wynikających z umowy o kredyt), zatem miała charakter powierniczy. Prawo zaspokojenia na jej podstawie przysługiwało cesjonariuszowi wyłącznie w przypadku niespłacenia całości lub części wierzytelności przez kredytobiorcę w terminach wynikających z umowy o kredyt (§ 5 ust. 1). Co do zasady postanowiono, że realizacja zabezpieczenia może nastąpić tylko na zaspokojenie należnych i wymagalnych wierzytelności Banku, a wyjątkowo „w razie działań lub zaniechań kredytobiorcy skutkujących naruszeniem zobowiązań kredytobiorcy lub obniżeniem wartości zabezpieczenia, w szczególności rozwiązaniem umowy ubezpieczenia Bank jest uprawniony do wcześniejszego zrealizowania przysługujących mu praw i przeznaczenia uzyskanych od ubezpieczyciela środków

pieniężnych na przedterminową spłatę wierzytelności z tytułu umowy o kredyt” (§ 5 ust. 2 *in fine*). Nie ulega wątpliwości, że skorzystanie z tego wyjątku wymagało złożenia przez kredytodawcę wyraźnego oświadczenia woli skierowanego do pozostałych zainteresowanych - cedenta udzielającego zabezpieczenia, kredytobiorcy i ubezpieczyciela cedenta, których jak wynika z okoliczności sprawy brak.

Przelew wierzytelności jako taki nie powoduje zmiany zobowiązania. Każdorazowo o zakresie jego skutków prawnych decyduje stosunek wewnętrzny zobowiązania stanowiący przyczynę prawną przelewu (*causa cavendi*). Skutek rozporządzający umowy cesji wierzytelności przyszłych nie następuje z chwilą zawarcia umowy cesji, tylko wystąpienia zdarzenia objętego ryzykiem ubezpieczeniowym lub powstania innych okoliczności skutkujących obowiązkiem świadczenia (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 września 1997 r., III CZP 45/97, OSNC 1998, nr 2, poz. 22). Skoro czynność przelewu dokonanego na zabezpieczenie ma charakter powierniczy, obejmuje przeniesienie przyszłych wierzytelności a nie obowiązków z polisy, to przed wstąpieniem wypadku ubezpieczeniowego (lub innej przyczyny skutkującej powstaniem obowiązku świadczenia przez ubezpieczyciela), cesja nie jest definitywna, a obie strony w pewnym zakresie były nadal współuprawnione. Z tych względów przyjmuje się, że ubezpieczony - jako strona umowy ubezpieczenia nadal ma legitymację materialno-prawną, przelew dokonany przed wystąpieniem zdarzenia objętego ochroną ubezpieczeniową nie wygasa obowiązków ubezpieczyciela wobec ubezpieczonego, który jako materialnie legitymowany może dochodzić równolegle wierzytelności (por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 21 października 1999 r., I CKN 111/98, OSNC 2000, nr 4, poz. 82, z dnia 8 sierpnia 2003 r., V CK 169/02, OSP 2004, nr 10, poz. 121, z dnia 9 sierpnia 2005 r., IV CK 157/05, nie publ.). Skoro przy umowach powierniczych na zabezpieczenie strony nie zmierzają do ostatecznego przekazania wierzytelności do majątku cesjonariusza to, dopóki kredytobiorca wykonuje zobowiązanie spełniając ciążące na nim świadczenia spłaty rat kredytu, bank nie powinien nabytej wierzytelności wykorzystywać w sposób sprzeczny z tym celem. Oznacza to, że do chwili powstania niezaspokojonych wierzytelności kredytodawcy z tytułu kredytu lub wyraźnego

złożenia przez niego oświadczenia o skorzystaniu z przewidzianego umową wyjątku realizacji wierzytelności przyszłych brak podstawy do przekazania cesjonariuszowi przez ubezpieczyciela świadczeń przewidzianych umową ubezpieczenia, w tym na wypadek jej rozwiązania, lub innych należności związanych z zawarciem i wykonywaniem tej umowy należnych ubezpieczonemu. Z okoliczności sprawy wynika, że zakład ubezpieczeń dysponujący wiedzą o treści umów respektował warunkowy charakter przyszłych wierzytelności cesjonariusza, uznał uprawnienie ubezpieczonego, gdyż tylko z nim prowadził korespondencję dotyczącą wysokości i kwestionowanej prawidłowości wyliczenia należności powstałej w wyniku rozwiązania umowy i zwrotu, a następnie jemu ją przekazał.

Sąd drugiej instancji dokonując wykładni umów i oświadczenia z dnia 1 sierpnia 2014 r. pominął, że Bank złożył wskazane oświadczenie wiedząc już o wygaśnięciu stosunku prawnego ubezpieczenia na skutek rozwiązania umowy przez zakład ubezpieczeń, przyczynach tego stanu rzeczy, o kwestionowaniu przez powoda skuteczności jej postanowień w zakresie obejmującym sposób końcowego rozliczenia, o braku wierzytelności w postaci „pobranej składki opłaty likwidacyjnej” i podniesieniu zarzutu abuzywności części tego kontraktu. W tych okolicznościach uzasadnione zastrzeżenia budzi interpretacja pisma cesjonariusza, zarówno w aspekcie treści jak i celu złożenia zawartego w nim oświadczenia. W oczywisty sposób nie odpowiada ono „cesji zwrotnej” ani normatywnemu pojęciu roszczenia o zwrot składki, przewidzianemu w art. 813 § 2 k.c. Sąd drugiej instancji zapewne miał wątpliwości, którym pośrednio dał wyraz wskazując na możliwość wykorzystania konstrukcji zastępstwa pośredniego, ale zaniechał dalszych ocen. Rzecz jasna cesjonariusz może zrezygnować z dochodzenia przysługujących mu roszczeń, ale rzeczą Sądu jest wówczas stwierdzenie zakresu i skuteczności oświadczenia w tym przedmiocie. Wola osoby skierowana na wywołanie zamierzonego skutku prawnego powinna ujawniać ją w taki sposób, aby stała się dostatecznie zrozumiała dla adresata. Można ją uzupełnić odwołując się do ustawy, zasad współżycia społecznego i ustalonych zwyczajów (art. 56 k.c.). W odniesieniu do istniejących już stosunków prawnych istotne znaczenie powinny mieć wcześniejsze i późniejsze

oświadczenia oraz zachowania stron, czyli tzw. kontekst sytuacyjny (por. uchwałę siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 29 czerwca 1995 r., III CZP 66/95, OSNC 1995, Nr 12, poz. 168).

Istotna wątpliwość dotyczy również tego czy, zważywszy na charakter powierniczy czynności oraz status prawny cedenta w zakresie umowy ubezpieczenia (konsument), umowa przelewu wierzytelności z umowy ubezpieczenia objęła wszystkie prawa i uprawnienia cedenta. W tym zakresie przypomnieć należy, że wierzytelnością jest prawo podmiotowe wierzyciela żądania od dłużnika spełnienia świadczenia. Zgodnie z art. 509 § 2 k.c. na cesjonariusza przechodzą, co do zasady, prawa związane (*accessio cedit rei principali*). Nie przechodzą m.in. przywileje osobiste cedenta, ściśle związane z jego statusem jako ubezpieczonego i jako konsumenta. Oznacza to, że cedent nie tylko może uzyskać świadczenia główne, ale i zachowuje uprawnienia dodatkowe oraz funkcjonalnie związane z nimi roszczenia, w tym o zwrot składki i konsumenckie. W najbliższym czasie wskazaną wątpliwość rozstrzygnie Sąd Najwyższy w związku z przedstawionym zagadnieniem prawnym (sygn. akt III CZP 114/17).

Dodatkowo zwrócić należy uwagę, że stwierdzenie abuzywności postanowień umowy ubezpieczenia należy kwalifikować jako zdarzenie prawne rodzące obowiązek dokonania pomiędzy jej stronami odpowiednich rozliczeń, których podstawą są przepisy ustawy o nienależnym świadczeniu. Należności będące przedmiotem zwrotu nie będą miały zatem cech „świadczenia wykupu z umowy ubezpieczenia”, a odwoływanie się do tego kontraktowego pojęcia może mieć tylko charakter pomocniczy, przydatny przy wyliczeniach, a nie definicyjny.

Z tych względów uzasadnione podstawy kasacyjne powodują konieczność uchylenia zaskarżonego orzeczenia i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (art. 398¹⁵ § 1 k.p.c.). O kosztach postępowania kasacyjnego postanowiono zgodnie z art. 108 § 2 w zw. z art. 391 § 1 i art. 398²¹ k.p.c.

jw